

KONEC GLOBALIZACE? MOŽNOSTI VÝVOJE SVĚTOVÉ EKONOMIKY

THE END OF GLOBALIZATION? OTHER POSSIBILITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMY

Ilona Švihlíková¹

¹ Fakulta VŠO, Panevropská univerzita, Spálená 76/14, 110 00 Praha 1, Česká republika

Abstrakt

Článek se zabývá procesem globalizace a jeho vlivem na formování podoby světové ekonomiky. Zvláštní pozornost je věnována několika narušením tohoto procesu, ke kterým patří konsekvence Velké recese, dopady pandemie Covid-19 a konflikt na Ukrajině. Jsou prezentovány scénáře vývoje a proměny světové ekonomiky.

Klíčová slova: globalizace, nadnárodní korporace, reshoring, lokalizace, odolnost, blokové uspořádání

Abstract

The article deals with the process of globalization and its impact on the formation of international economy. Special focus is given to several disturbances in this process. These include the consequences of the Great recession, impact of Covid-19 pandemics and conflict in Ukraine. The article presents possible scenarios and changes in the world economy.

Keywords: globalization, transnational corporation, reshoring, local production, resilience, block arrangement

Úvod

Z ekonomického pohledu má globalizace své kořeny v 70. letech minulého století. Je úzce spjata jednak s rozvojem nových technologií, které umožňují kontrolu na dálku, i s využitím kontejnerové přepravy. Neméně klíčový předpoklad pro rozvoj globalizace byl nástup neolibérálních politik, které se zejména v USA prosazují v 80. letech minulého století. Globalizace představuje velmi hlubokou dělbou práce, kterou do značné míry ovládají nadnárodní korporace, které se stávají hlavním aktérem procesu globalizace. Silnou roli hrají také nadnárodní instituce, jako např. MMF. Jsou to zejména nadnárodní korporace, jejichž matky sídlí v západních zemích, které rozhodují o geografickém rozptřeni výroby, resp. výrobních řetězců. Postavení jednotlivých zemí ve výrobním procesu je klíčové, neboť od tohoto

postavení se odvíjí přidaná hodnota, od níž se zase odvíjejí mzdy představující základ kupní síly obyvatelstva. Vytváření sítí nadnárodních firem i globálních hodnotových řetězců je motivováno zejména hledáním efektivity. Hledání efektivity má přitom mnoho podob, například využití mzdových rozdílů, neexistence sociálního zákonodárství, ekologických předpisů, zvýhodněného zdanění, poskytování různých investičních pobídek atd.

Je patrné, že se v období vrcholu globalizace mění hierarchie mezi nadnárodní korporací a státem (Švihlíková 2010). Je to vyjádřeno i tlakem na zvýšení konkurenceschopnosti států, který je vyjadřován například různými žebříčky konkurenceschopnosti. Ty v sobě implikují nutnost implementovat vhodné politiky pro nadnárodní korporace. V některých případech reagují státy na pokles své ekonomické suverenity tím, že vytvářejí různá integrační uskupení. Tato uskupení často zvýrazňují závod

ke dnu, který představuje podbízení státu vůči firmám, ať již v oblasti mzdové, sociální či daňové. Trh práce má rysy globální konkurence, nikoliv kvůli migračním tokům, ale kvůli mobilitě kapitálu.

Přestože finanční krize v 90. letech i průběh transformace v zemích střední a východní Evropy vyvolaly kritické pohledy na proces globalizace – zejména krize v jihovýchodní Asii, významnější narušení procesu globalizace, jeho zpochybnění a návrhy přicházejí až později. Prvním velkým milníkem je v tomto ohledu vypuknutí finanční krize, která je dnes nazývána Velkou recesí.

První narušení globalizace: Velká recese

Velká recese se jako pojem vztahuje k finanční poruše, která vypukla v roce 2008 ve Spojených státech. Prvotní spojení se týkalo trhu nemovitostí a finančních derivátů. Velká recese v sobě zahrnuje několik zásadních ekonomických problémů, počínajíc morálním hazardem (u ratingových agentur), přes nedostatečnou regulaci finančních „inovativních“ produktů až po snahu využít efekt bohatství jako faktor kompenzace dlouhodobé stagnace mezd. Účelem tohoto článku není rozbor příčin Velké recese, ale spíše pohled na důsledky.

Je patrné, že Velká recese se projevila zejména v zemích Západu. Kritickou podobu získala v eurozóně, kde vedla k vyhrěznutí dluhových krizí řady ekonomik. Ukázalo se jako nezbytné nutné eurozónu zreformovat a posílit její do té doby nedostatečnou institucionální architekturu. Důležitou roli při zabránění rozpadu eurozóny sehrála Evropská centrální banka (ECB) a její politika kvantitativního uvolňování, která se později kombinovala i se zápornými úrokovými sazbami. Právě netradiční monetární politika se stala jedním ze silných znaků období po Velké recesi v zemích Západu. Zatímco před rokem 2008 to bylo zejména Japonsko, které tuto netradiční monetární politiku

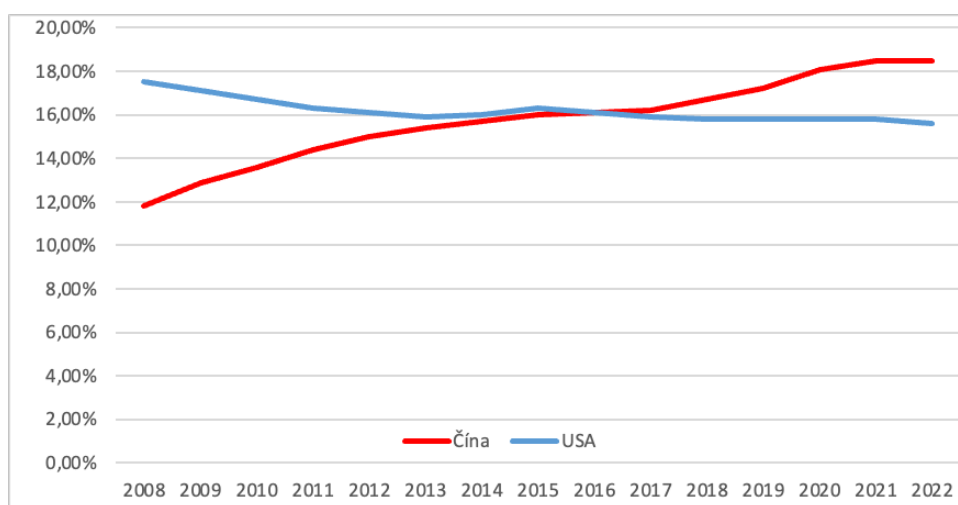
provodovalo, po roce 2008 se této politiky chopily další centrální banky, zejména americký FED a následně i ECB.

Vyhodnocení důsledků této politiky je mezi ekonomy velmi sporným tématem. Na straně jedné je možné, že silně expanzivní monetární politika ECB, zejména nákup státních dluhopisů, pomohl udržet eurozónu pohromadě. Kritické hlasy ovšem uvádějí, že právě tato politika je jedním z důvodů vysoké inflace v řadě západních zemích (rok 2021–2023).

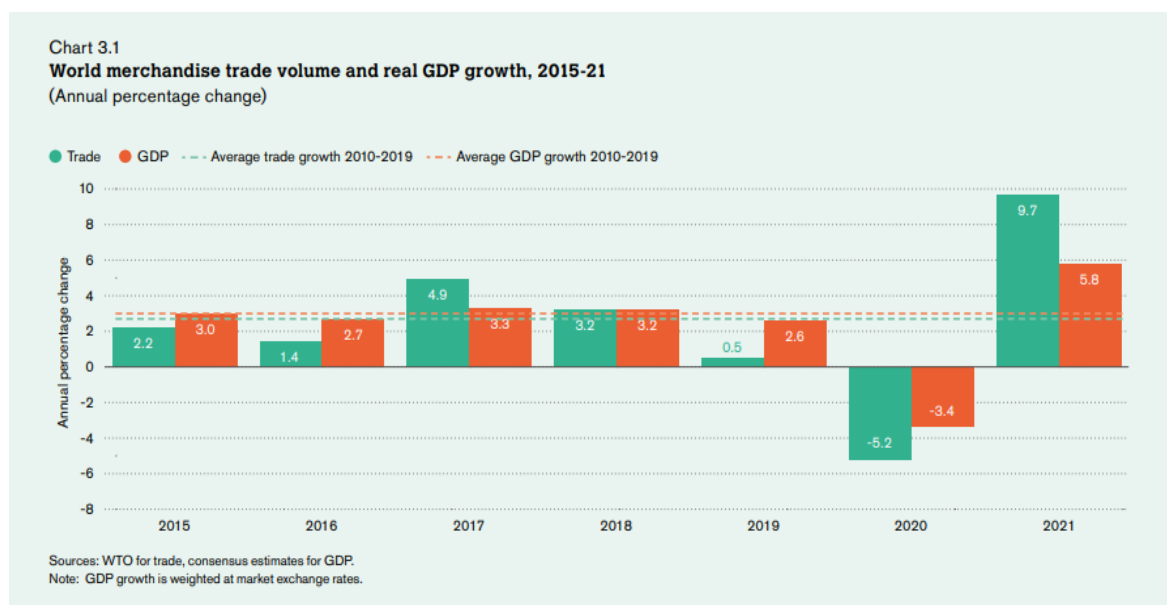
V tomto období dochází k řadě významných změn, nejen v oblasti monetární politiky. Uvedme pravidelná setkávání fóra G20, které se sice poprvé zformovalo v souvislosti s finančními krizemi v jihovýchodní Asii na konci 90. let, ale teprve po roce 2008 získává pravidelnou formu i obsah. Zkratka BRIC, která byla použita ekonomem Jimem O’Neillem k označení velkých rozvíjejících se ekonomik jako zajímavých teritorií pro investory, se materializuje prvním setkáním představitelů těchto zemí v roce 2009 v ruském Jekatěrinburgu. Po přizvání Jihoafrické republiky a přidání písmena „S“ do zkratky, se utváří nové fórum zemí BRICS, jehož význam ve světové ekonomice a politice pozvolna roste.

Význam skupiny BRIC je neodmyslitelně spjat s ekonomickým a technologickým vzestupem Číny. Kolem roku 2016/2017 se čínská ekonomika v paritě kupní síly stává největší na světě a předbíhá ekonomiku Spojených států. Tato změna je také reflektována ve složení Zvláštních práv čerpání (SDR), které slouží jako mezinárodní rezervní aktivum vytvořené Mezinárodním měnovým fondem. Zahrnutí čínského yuanu do koše měn SDR je krokem zvýrazňujícím rostoucí vliv a pozici Číny ve světové ekonomice.

Období po Velké recesi se tedy vyznačuje zásadními změnami v oblasti mezinárodních vztahů. Zmíňme ještě stručně, že v této době také velmocí představují návrhy integračních projektů. U Spojených států je to návrh dohody Transatlantického obchodního

Graf 1: Podíl Číny a USA na světovém HDP v PPP
Zdroj: databáze WEO, MMF 2023

Graf 2: Objem mezinárodního obchodu zbožím a růst světového produktu v %
Zdroj: WTO 2022

a investičního partnerství (TTIP) a Transpacifického partnerství (TPP). Ani jedna z komplexních dohod, která zahrnuje širokou škálu téma, se nakonec nerealizuje. Odstoupení od dohody TPP je jedním z prvních kroků Donalda Trumpa v prezidentském úřadu. Ruská federace přichází s návrhem zóny volného obchodu od Lisabonu po Vladivostok, ale tento návrh není v EU reflektován. Rusko tedy nakonec realizuje skrovnější projekt Eurasijské unie. Čína přichází s oživením své starobylé Hedvábné stezky v konceptu Jeden pás, jedna stezka, který se ovšem rozprostírá globálně, a netýká se jen Eurasie. Čínský návrh navíc nemá čistě integrační podobu, je spíše řetězením řady projektů, zejména v oblasti infrastruktury. Jeden pás, jedna stezka ukazuje na silnou pozici Číny v oblasti zpracovatelského průmyslu a na rostoucí význam Číny jako aktivního investora.

Jedním z klíčových indikátorů globalizace byl Světovou obchodní organizací sledovaný vztah mezi vývojem objemu mezinárodního obchodu a mezi růstem světového produktu. Zatímco do Velké recese je možno najít vzorec dvou- až třinásobného růstu objemu obchodu vůči růstu produktu, po Velké recesi se tento vzorec rozpadá. Do Velké recese tedy platilo, že stále více zboží procházelo mezinárodní směnou, resp. podíl meziproduktů byl velmi významný. Tyto meziprodukty odrážely hlubokou mezinárodní dělbu práce. Než bylo možné podrobněji zanalyzovat změny ve světové ekonomice, objevila se pandemie. Platí nicméně, že v období od cca roku 2010 do vypuknutí pandemie Covid-19 se stále více diskutuje buď o konci globalizace, nebo o vrcholu globalizace vzhledem ke zboží (nikoliv nutně v případě služeb) (viz WTO 2022).

Druhé narušení globalizace: pandemie Covid-19

I když již ve druhé dekádě 21. století probíhala debata o vývoji a přínosech globalizace intenzivněji než ve 20. století, byla to až pandemie Covid-19, která zvýraznila negativní rysy globalizace. Jako příklad uvedme zranitelnost, narušení výrobních řetězců, značné navýšení ceny dopravy (kontejnerová přeprava), vysoká závislost na vzdálených trzích. Pandemie také ukázala, že pojem nákaza se skutečně netýká jen zdravotních rizik, ale také šíření finančních ekonomických poruch.

Globalizace je charakteristická změnami vzorců produkce a spotřeby, také z geografického hlediska. Je patrné, že produkční kapacity se z globálního pohledu přemístily zejména do jižní, jihovýchodní a východní Asie, s dominantní rolí Číny. Čínský trh je ovšem dnes v jiné pozici. Zatímco na začátku procesu globalizace sloužil zejména jako místo levné produkce, díky značnému množství pracovních sil a kombinace dobré infrastruktury a bezpečnosti, nyní je zásadním odbytištěm a místem inovací. Produkce, pro které je klíčová cena, se spíše přesunují do levnějších zemí, např. ASEAN.

Nedostatek klíčového zdravotního materiálu byl také jedním z důvodů, proč se objevil důraz na „strategickou autonomii“, zejména v EU. Téma domácí produkce, důležitosti obnovy průmyslových kapacit bylo jedním z důležitých témat prezidenta Trumpa, i když výsledky této politiky nejsou přesvědčivé. Strategická autonomie je v rozporu s neoliberální globalizací, neboť předpokládá, že určité výroby/sektory mají natolik zásadní význam, že je potřeba je mít pod domácí kontrolou a nelze je ponechat na světové dělbě práce řízené nadnárodními korporacemi.

Následky pandemie je možno vnímat v čase. Z krátkodobého hlediska byla u některých nadnárodních korporací patrná snaha zajistit si vlastní dopravu, posílit logistiku, skladovací kapacity apod. Zatímco dlouhé výrobní řetězce byly nastaveny na systém „just in time“, který umožňoval maximální efektivitu dodávek, pak popandemická zkušenost se spíše orientuje na „just in case“, tedy posílení zásob, hledání nových dodavatelů (např. přístup Čína + 1) apod. Zdá se, že lekce z pandemie zní, že efektivita za situace hluboké dělby práce má svá rizika a nevýhody, a že klíčovým tématem bude spíše odolnost. Není proto překvapivé, že propojení mezi usilováním o strategickou autonomii a budováním odolnosti, se projevilo ve vyšších inflačních tlacích. Globalizace založená na efektivitě měla totiž deflační ráz, ale tento po pandemii mizí. Dlužno ovšem dodat, že nárůst cen komodit může také souviset s tzv. komoditním supercyklem. Inflační tlaky byly podpořeny z mnoha zdrojů, nárůst nákladů kvůli přerušením ve výrobě, lockdowny v určitých zemích (Čína), zpožděním v dopravě a také budováním větší odolnosti řetězců, včetně diverzifikace dodavatelů se nutně musela projevit v cenách zboží. Usilování o větší odolnost ekonomiky ovšem není vhodné odsoudit, budování odolnosti vůči šokům (nejen pandemii) bude jistě jedním ze zásadních úkolů ekonomik pro 21. století, nicméně budování odolnosti má své náklady. Již z druhého narušení globalizace tedy vyplývá, že inflační tlaky mohou být dlouhodobější povahy.

Vzhledem k velké dynamice změn to byla Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD), která připravila možné scénáře vývoje podoby světové ekonomiky a dělby práce. UNCTAD zdůrazňuje velké změny ve světové ekonomice, sahající od změn v průmyslu kvůli digitalizaci, po snahy o „zelenější“ ekonomiku až k obnovení protekcionismu. Dopady pandemie dotváří další faktor, který představuje tlak na změnu dělby práce i fungování korporací.

UNCTAD (viz UNCTAD 2020) přichází se čtyřmi možnými scénáři dalšího vývoje dělby práce, které se liší dle sektorů. Nelze očekávat, že různé sektory a odvětví budou reagovat stejně, scénáře nicméně ukazují určitou škálu reakcí. Reshoring, tedy návrat výrob do mateřských (západních) zemí patřil k preferovaným strategiím amerického prezidenta Trumpa. Reshoring vychází z toho, že rostoucí automatizace a robotizace výroby zmenšují důležitost výhody efektivity, zejména u levné pracovní síly. Reshoring by byl tedy spjat s re-industrializací určitých zemí (např. USA), a naopak oslabením investic a průmyslové základny v řadě rozvíjejících se či rozvojových zemích. Reshoring je podmíněn dostatečnou kvalitací pracovní síly, která je schopna automatizované procesy plánovat a řídit. UNCTAD tento scénář spojuje také s protekcionistickými tendencemi.

Scénář diverzifikace počítá s pokračováním a rozšířením roztržité dělby práce na sektor

služeb, a to pomocí platform za využití možností digitalizace. Práce na dálku a malá potřeba hmotných aktiv patří k hlavním znakům tohoto scénáře, který tedy předjímá, že zatímco u zboží se globalizace „zbrzdí“, pak u služeb se naopak bude rozvíjet (sdílení znalostí).

Třetí scénář regionalizace se pojí s obchodními bloky, které jsou velmi relevantní pro další kapitolu tohoto článku. Regionalizace znamená užší regionální propojení, kratší výrobní řetězce, větší ekologickou udržitelnost. Možností je jak konkurence mezi bloky, tak i větší nezávislost mezi nimi.

Nakonec UNCTAD představuje scénář replikace, který se týká lokální ekonomiky. I tento scénář je spjat s využitím moderních technologií, zde konkrétně 3D tisku a distribuované výroby. Důraz je kladen na minimalizaci obchodu, posun k soběstačnosti a kustomizaci.

Všechny tyto scénáře představují relevantní možnosti dalšího vývoje, využívají dostupných či rozvíjejících se technologií a zároveň také berou v úvahu možné politické zásahy a preference. Rozvíjení těchto scénářů je tedy velmi důležité, zejména pro zemi v pozici ČR, která je stále ještě velmi závislá na vzdálených trzích.

Třetí narušení globalizace: konflikt na Ukrajině

Jedním z výrazných dopadů konfliktu na Ukrajině je odpojení zemí EU od Ruské federace. Pojem „decoupling“ neboli odpojení se používal zejména v souvislosti s americkou a čínskou ekonomikou. Odpojení je spojeno s užitím sankcí. Je patrné, že dochází ke změně ve výrobě, obchodních tocích, včetně energetických a také finančních. EU i RF hledají nové zdroje, resp. nová odbytiště. Diverzifikace či přímo odklon toků je přitom spojen nutně s vyššími náklady. Jako příklad můžeme uvést prodej ruské ropy Ural s určitým diskontem například pro Indii, nebo využití mezičlánků k prodeji ruských ropných derivátů. V případě EU se pak jedná o zajištění dostatečných dodávek zemního plynu (zejména zkapalněného), což vede k vyšší ceně (a tím pádem slabší konkurenceschopnosti) vůči USA.

Dopady konfliktu na Ukrajině jsou ale mnohem intenzivnější, a netýkají se jen vztahů mezi EU a Ruskem. Vzhledem k nasazení sankcí a rostoucími mezinárodně-politickému napětí je pravděpodobné, že se vytvoří několik bloků. Na jedné straně západní (kolektivní Západ), dále pak zřejmě blok rusko-čínský (s dalšími zeměmi, např. Iránem), a blok nezúčastněných zemí, které se nebudou chtít vyhraňovat vůči žádnému z oněch dvou a budou chtít čerpat výhody ze spolupráce s oběma. Takovéto blokové uspořádání, doprovázené i propojeními na různých úrovních již nebude slučitelné s globalizací. Naopak, znamenalo by intenzivní proměnu vzorců výroby, spotřeby, obchodu i financí. Jako vysoce

pravděpodobné se jeví silné napětí, vojenské soupeření mezi blokem tzv. Západu a blokem rusko-čínským. Vytváření bloků, tedy rozšířenější decoupling mimo jiné znamená, že důvod efektivity pro výrobu a spotřebu je nahrazen nejen prioritizací odolnosti, ale zejména politickými a mezinárodně-politickými faktory.

Masivní nasazení sankcí ve finanční oblasti (za využití dominance amerického dolaru a celkově americké finanční infrastruktury plus systému Swift) vede další země k úvahám o hledání alternativ, či možností úniku před eventuálními americkými, resp. západními sankcemi. Proto v posledních týdnech a měsících vidíme intenzivní jednání o využití národních měn (čínský yuan, indická

rupie), nastavení swapových mechanismů. Roste význam i využití čínského yuanu pro mezinárodní platby, i když zatím není možné považovat čínský yuan za přímou konkurenci amerického dolaru, neboť yuan není plně konvertibilní. V rámci skupiny BRICS budou probíhat jednání o rozšíření této skupiny, což vyjadřuje rostoucí zájem o alternativní fórum pro kooperaci a hospodářskou i finanční součinnost. S tím souvisí i debaty o možné měně tohoto uskupení.

Je patrné, že silné využití sankcí může vyústit v oslabení pozice prozatím zcela dominujícího amerického dolaru a naopak intenzivní úsilí o diverzifikovanější finanční systém a to včetně využití digitálních měn, či nových platebních systémů.

Závěr

V článku byly představeny základy procesu globalizace a shrnuty výstupy tří základních narušení procesu globalizace, které se odehrály v posledních třech letech. První narušení v podobě Velké recese posílilo pozici zejména Číny a přispělo k materializaci skupiny BRICS. Došlo také k oslabení jednoho z klíčových indikátorů poměru objemu obchodu k vývoji světového produktu. Druhé narušení způsobila pandemie, která odsunula téma efektivity a naopak zvýraznila téma odolnosti. Posledním narušením globalizace je konflikt na Ukrajině, který může vést k vytvoření blokového uspořádání a diverzifikace v oblasti výroby i financí.

Literatura

- MMF (2023): World economic outlook database. Dostupné na: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April>
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. (2010): *Globalizace a krize. Souvislosti a scénáře*. Všeň: Grimmus.
- UNCTAD (2020): Covid-19 will likely transform global production, says UN report. Dostupné na: <https://unctad.org/news/covid-19-will-likely-transform-global-production-says-un-report>
- WTO (2022): World trade statistical review. Dostupné na: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr_2022_e.htm

Kontaktní adresa autora

Doc. Ing. Ilona Švihlíková, Ph.D.: ilona.svihlikova@peuni.cz